

A pápai zsidóságról

A pápai zsidó közösség rövid története

A Pápán megforduló zsidókra utaló legelső nyom, egy 1698-ból származó névsor. A soproni levéltárban található irat egy pálinkakereskedő nevét említi: **Jakob Hirsehel Von Pápa**. Ezt a továbbiakban egyre gyakoribb írásos feljegyzések, további **Hirschelek** követik, és az Esterházy birtokon védelmet találó zsidók személyében a levéltári adatok már valódi letelepülőkre, nem csupán átutazókra utalnak. A Magyar Királyi Helytartó Tanács által elrendelt első Veszprém megyei összeírás már tizenegy családot sorol fel.

1748. május 18. jelentős fordulatot hozott a pápai zsidók vallási életében, hiszen ezen a napon keltezte Pápa birtokosa, gróf Esterházy Ferenc azt a védnöki levelet, amelyben engedélyezte, hogy a birtokán letelepült zsidók hitközséget alapítsanak.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc napjaiban, a zsidóságban konkurenciát látó német polgárság köréből kiinduló antiszemita indulatok Országos méreteket öltöttek. Ezek után a városi tanács Pápán sem volt hajlandó zsidókat besorozni a Nemzetőrség soraiba, jóllehet a hitközség akkoriban már száz éves volt a városban, és a Mózes hitű keblekben is a lelkesedés szent tüze égett. A tilalom feloldása után azonban, az egyik mozgósításra kerülő, 318 fős szakasz zászlaja alatt már 80 pápai zsidó sorakozott fel, akik között nem kisebb személyiséget találunk, mint a híres pápai főrabbit, Lőw Lipótot. Tábori beszéde Az Isten velünk vagyon címmel nyomtatásban is megjelent, a pápai nemzetőröknek, mint nagyra becsült vitéz társainak ajánlva.

zsinagóga felépítése

1846-ban tehát Feitel Mór ajánló szavaira a pápai zsidók morvaországi születésű Lőw Lipótot, a korábbi nagykanizsai rabbit választották meg a hitközség élére. A magyarországi

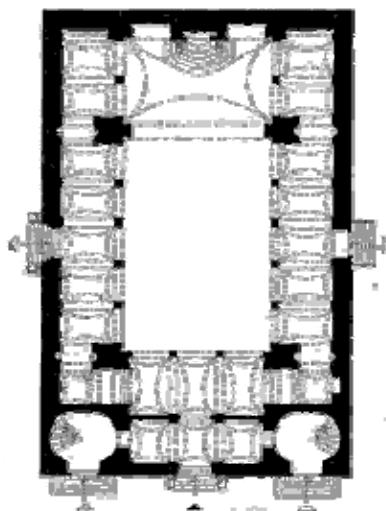
zsidó emancipáció élharcosa, a legszabadabb elvű rabbi magyar nyelvű beszéddel nyitotta meg a Zsidó (ma Petőfi) utcában, gyönyörű, neoklasszicista stílusú, a firenzei reneszánsz hatását mutató ún. terem-templomot, a Salétrom utca 1. sz. alatti régi imaházból átvonult hívek jelenlétében.

Az épület monumentális tömbje jól érzékelteti, micsoda növekedés állt be a zsidó lakosság létszámában, amely a következő években (1851-re) elérte a 2714 főt. A helyzet végül magával hozta, hogy már 1841-ben eldöntötték: új zsinagógát építenek a református kollégiumhoz közel álló Főiskola utcai nagyméretű telken. Az építkezéshez Esterházy Pál gróf

százezer téglával járult hozzá.

Mivel az otthont adó utca EK-DNY-i tájolású volt, ami megfelelt a vallási előírásoknak is, a zsinagóga az utcával párhuzamosan épült, ami azt jelenti, hogy mellékhomlokzatával néz az utcai frontra.

A zsinagóga külső méretei: 21,36 x 3 1,87 m. A belső tér méretei alapterülete 398 m² 800 férfi számára biztosítottak ülőhelyet. Ezen belül a szabadon hagyott középső terület 10,20 x 2 1,23 m. A belmagasság is jelentős, 19,6 m.

A zsinagóga rendkívül visszafogott, mértéktartó külső megjelenését csupán a félköríves ikerablakok és az utcai oldalbejárat klasszicista portikusza bontja meg, amelynek frízében ott áll a felirat: Ez a kapu az Örökkévalóé igazak mennek be rajta (Zsolt 118,20). A hagyományos tájolás értelmében a főbejárat a kert felőli, nyugati oldalon található, fölötte nagyméretű rózsablakkal, felirata pedig a következő: Készítsenek nekem szentélyt, hogy közöttük lakozzam (2Móz 25,8).

Az épületbe belépve, és a túloldalon álló, a Petőfi utcai kapuzatot utánozó tóraszekrény felé közeledve valóban lenyűgöző kialakítású belső tér tárul a szemünk elé.

A teret három oldalról karzatok ölelik körül, amelyeket felül gigantikus boltívek fognak össze. Az alsó szint árkádjai, a felsőbb emeletek kecses oszlopsorai is a legnemesebb építészeti hagyományokat idézik. A bimát közvetlenül a frigyszekrény elé helyezték, ami számos ellenvetésre adott okot, sőt akadtak olyan rabbik, akik emiatt nem fogadták el a számukra Pápán felajánlott rabbiszéket. Hadd illusztrálják ezt a helyzetet Simon Szófér, a pozsonyi rabbi-dinasztia hírneves tagjának sorai: Nincs módomban elfogadni a felajánlott rabbi széket, mert nem tettek eleget kívánalmamnak, hogy a Bimát a középre helyezzék.

A második emeleten még egy orgona számára is helyet hagytak, ami ebben az időben vált szokássá, azonban a hangszer mégsem került a helyére a továbbiakban.

A tóraszekrényben negyven-negyvenöt széfer Tórát helyeztek el, tőle jobbra és balra pedig a rabbi és a dájján foglalt helyet fülkeszerűen kiképzett ülőhelyein. A szónoki emelvényt csak a pápai rabbi használhatta, ha vendég érkezett, az csak az almemor mellett felállított emelvényről intézhetett szótatot a pápai izraelitákhoz.

A feliratok

A frigyszekrény fölötti térben, a kőtáblák alatt, málló, kék alapon, ugyancsak megkopott óarany betűkkel a következő felirat olvasható: *Es alkalmat teremtek néked találkozni vélem, és mindig szólok hozzád itt a Födél árnyékában* . (Smot 22,12)

A keleti falon, a tóraszekrény fölötti rózsablak körül alul és felül egy-egy különböző íráshelyről származó idézet fut. A felső, a 16. Zsoltár 8. verséből: *Mindig magam előtt tartottam az Örökkévalót* , az alsó pedig: *Tudd, hogy ki előtt állsz* (Berakhot 28b).

A tartóoszlopokon további idézetek olvashatók, mégpedig a 19. Zsoltár 8. és 9. szakaszai: *Az Örökkévaló tanagáncstalan, felüdíti hűségese, bölcsé teszi az együgyűt. Az Örökkévaló rendeletei egyenesek, megörvendeztetik a szívet, az Örökkévaló parancsa fényes, megvilágosítja a szemeket.*

A vészkorszak és a zsinagóga utóélete

A pápai hitközség a zsinagóga 100 éves fennállásának ünnepi megemlékezésére már a szónokot is kijelölte, de a vészkorszak minden emberi számítást keresztülhúzott. A megszálló német csapatok az épületet lóistállónak használták, a padokat felhasogatták tűzifának, a Tóratekerceket meggyalázták, és a nér támid fénye kihunytt.

A tárolásra a későbbiekben is csak helyyél-közzel használt épületben az emelőtargoncák kipuffogó füstjétől megfeketedett mennyezetek alatt galambtetemek, törött ablakok, szenny és guanó fogadja a nagy ritkán idetévedőt. Gazda Anikó 1989-ben még ezt írta: A zsinagóga műemlék, teljes felújítása és helyreállítása a közeljövőben várható. Jelenleg csak reménykedhetünk, hogy az örökkévalóság felé tátongó néma és fájdalmas úr egyszer majd választ kap ha nem is az emberektől, akkor majd Mástól.

BIBLIOGRÁFIA

- dr. Gazda Anikó, Zsinagógák és zsidó közösségek Magyarországon (Térképek, rajzok, adatok), Budapest, MTA Judaisztikai kutatócsoport, 1991.
- Gerő László, Magyarországi zsinagógák, Műszaki Könyvkiadó, 1989, Budapest
- Láng Jehuda-Gyula, A pápai zsidóság emlékkönyve. A mártírhalált halt pápai és környékbeli zsidók emlékére, Tel-Aviv, 1974, Izraelben élő Pápai Zsidók Emlékbizottsága
- Prof. rabbi Schőner Alféd, ...Te adsz Uram fényt az emberek szemébe... (Elhangzott: Pápa 2005. június 19, mártíristentisztelet)
- Szalai Antal, A pápai zsidóság története és a hitközség szerepe a város társadalmi életében, Jókai Mór Városi Könyvtár, Jókai füzetek [19. rész], Pápa, 1996.

Mezei Zoltán József
Művelődéstörténet szak, 2. évfolyam
2007

A zsidóság Pápán:

Levéltári adatok bizonyítják, hogy a zsidóság már a XVII. századtól folyamatosan települt meg városunkban. 1736-ban 11 zsidó családot írtak össze Pápán. (1870-ben a város lakosságának 24 %-a volt zsidó. Egyébként ez volt a legmagasabb arány, ezután a város növekedésével párhuzamosan az arány csökkent, de így is a Dunántúl egyik legnagyobb zsidó közössége élt városunkban a holocaust előtt.) Az első zsidó telepesek az egykori Salétrom utcában telepedtek le.

A pápai zsidóság beilleszkedett a helyi közéletbe. Gyűjtést rendeztek Mátyás király szobrának felállítására. Támogatták a Református Kollégiumot, ahova sok zsidó tanuló is járt. Az egyházak együttműködése is jó volt. Néger Agoston apát-plébános rendszeresen részt vett a Tóra ünnepségeken. Gyurátz Ferenc héber nyelvű beszédben üdvözölte Klein Ármin megválasztott rabbit. Antal Géza református püspök gyakran tanácskozott Beck Zsigmond közigazdással. A pápai Járásbíróság nem tartott tárgyalást szombaton, olyan ügyekben ahol zsidó ügyvédek jelenléte lett volna várható.

A pápai Izraelita Hitközség 1749-ben alakult meg, gróf Esterházy Ferenc 1748. május 10-én kelt védlevele alapján. Ugyanebben az évben hozták létre a zsidókórházat, négy évvel megelőzve a városi kórház létrejöttét. Ebben az időben rabbijuk Bernardus Izsák volt.

A reformkor rabbijainak hatására megindult az asszimilálódás, különböző hivatalos vallási irataikat, anyakönyveiket magyar nyelven vezették. Az új zsinagógát, az új rabbi Löw Lipót hazafias szellemű magyar nyelvű beszéddel szentelte fel, 1846-ban. 1848-ban Low Lipót nemzetőrnek állt és mint tábori rabbi tevékenykedett. (Haynau alatt üldöztetést kellett kiállnia, de saját hívei között is támadások érték neológ irányzatú vallásgyakorlásáért.) Az ortodoxok és a neológok hosszú évtizedekig húzódo rendkívül éles vitákat folytattak, gyakran a Pápai Hírlap nyilvánosságát is felhasználva. 1875-80 között a két hitközségnek külön rabbija volt. Ezután ismét egyesült.

A városban zsidó elemi- és 1899-1929 között polgári fiúiskola működött. Több Tóra iskola volt a városban.

Sajnos a Németországból elindult faji őrület a magyarországi zsidóságot is a deportálásokba taszította. Nem volt kivétel Pápa sem. A környékbeli zsidókkal együtt több, mint 3.000 embert szállítottak Auschwitz megsemmisítő táboraiba. Közülük csak néhány százán tértek vissza élve. Jelenleg csak néhány zsidó család él a városban. Pápán is működik a Veszprém Megyei Zsidó Kulturális Egyesület.

Felhasznált irodalom:

Huszár Péter: A pápai Izraelita Polgári Fiúiskola története, 1899-1929, Pápa, 1996.

Rác István: Emlékül és emlékeztetőül, Pápa város katona- és polgári áldozatai, 1940-1945. Pápa, 1993. (Jókai Füzetek, 7.)

Szalai Antal: Adalékok a pápai autonóm ortodox izraelita egyházközség életéből, Pápa. 1997. (Jókai Füzetek, megjelenés alatt)

Schoor Ármin: A pápai izraelita hitközség életéből, In. Kapossy Lucián: Pápa város egyetemes története, Pápa, 1905. [Reprint kiadása: Jókai Mór Városi Könyvtár, 1989.]

http://jmvk.compunet.hu/admin/varos_tort/zsidpolg.htm

Prof. rabbi Schőner Alfréd: "...Te adsz Uram fényt az emberek szemébe..."

Elhangzott: Pápa 2005. június 19, mártiristentisztelet

Megrendülten állok itt e helyen Pápa városának egyik zsidó temetőjének mártír-emlékműve előtt. Itt Pápán, amely a magyarországi zsidóság szellemi életének egyik centruma volt hajdanán. Ahol Közép-Kelet-Európa egyik legvirulensebb és legdinamikusabban fejlődő zsidó közössége élt más vallású, avagy más nemzetiségű helybeli polgárokkal egyetemben. Békében mindaddig, amíg közbe nem szólt a történelem és meg nem született az emberek lelkében a legszörnyűbb fogalmak egyike: a *gyűlölet*.

Pár esztendővel ezelőtt alkalmam volt megtekinteni Pápa egyik legszebb, s némi túlzással talán azt is mondhatnám, Európa architektúra-művészetének egyik legszebb épületét. A romjaiban is lenyűgözően varázslatos pápai zsinagógát az 1840-es évek közepén avatta fel a morvaországi születésű, de magyarrá lett rabbi Lőw Lipót. Ő azon kevés rabbik egyike, aki Kossuth Lajos hívó szavára 1848-ban a forradalmi hadsereg lelkeseként szolgálta a szabadság ügyét.

A pápai zsidó mártírok emlékműve

Romjaiban is különleges, monumentalitásában is mélyen emberi a pápai zsidó templom. S mint minden esztendőben, most is reményemnek adok hangot, hogy Pápa városa összefog, és renováltatja közös múltunk architektonikus csodáját, a több mint 160 éve álló épületet. Vajha lenne a zsinagóga épületében újból imával átítatott hangulat. Vagy lenne méltó folytatója, a zsinagóga eszmeiségének, a hitnek, a kultúrának, a szeretetnek és a békességnek.

Ha a zsinagógára vetem tekintetem, összeszorul a szívem. Belül bútorraktár, minden ablaka betörve, madár guanó és emberi fekália vegyülete borítja azt a padló mozaikot, ahol korábban emberek százai és ezrei dicsérték az Urat. Azon a helyen, ahol a világ Alkotójához szólt a fohász, és az imádság szavaival fordultunk és imádkoztunk az emberiség összességéért is. Néhány órával ezelőtt újból beléptem a pápai zsinagógába. Amit láttam, ismét megrendített. Az üresen kongó frigszekevény egyik ajtaja hiányzik a másik letörve szakadtan segítségért, kiált. Tóratekerces - szerencsére - már nincs benne. *A nér támid*, az

örökmécses, amely Isten szellemiségének szimbóluma, s az örökkévalóság lelkületét hirdető, már évtizedekkel korábban kivéteelt onnan. A frigyszekrény fölött magasodik a Tíz parancsolatot magába foglaló egykori két kőtábla, a hulló vakolat közepette. A sokat szenvedett kőtáblák meghurcoltan megalázottan hullajtották könnyüket. Sírta a kőtáblák is. Lehunyt szemmel magam elé képzeltem az imádkozó emberek sokaságát. Pár pillanatig magam elé képzeltem az egykori négyezres pápai zsidóságot, amelynek e helyen ma legfeljebb egy ezreléke él. A XXI. század első éveiben új terminológiákat tanul az ember. S ezek közül az egyik: virtuális közösség. Tudomásul véve a visszavonhatatlan történelmi tényt, a kataklizmák egymást követő sorát, talán úgy fogalmazhatnánk egy virtuális közösség kialakulásának vagyunk tanúi. E közösség tagjai a világ különböző pontjain élnek, és legalább egyszer, talán a rebbe Jahrzeitjén elzarándokolnak ide, hogy imájukkal fohászkojanak a világ Alkotója felé. Ők, a pápai zsidóság még esetleges túlélői, vagy az őket követő generáció i, akik a pápai zsidó közösség hagyományát nemcsak nevükben, de liturgiájukban is őrzik. Kötődnek e helyhez, e hely múltjához, egykori jesivájához, zseniális rabbijaihoz, épületeihez és persze a temetőkhöz. Szüleik, nagyszüleik egykori szülőhelyéhez. Hiszen itt valamikor egy "kis Jeruzsálem" volt. E virtuális közösség összetart. Eljönnek évente egyszer, megmártóznak a még meglévő mikve vizében és az emlékek tengerében. Visszatérnek abba a városba, amely annak idején több mint hatvan esztendővel ezelőtt nem tudta, nem akarta megvédeni saját állampolgárait, akik a zsidó vallás törvényei szerint éltek és cselekedtek. A haza attól válik hazává, hogy valamivel több, mint a szülőföld. A szülőföldjét senki sem tudja megváltoztatni.

Az emlékü szimbólumai

A haza sok mindentől válhat honná. Többek között attól, hogy a haza elvárja, hogy ott élő polgárai vallásra való tekintet nélkül, szorgalmasan, dolgoosan éljenek, tiszteljék a másikat, építsék a várost, gazdagítsák a kultúrát, tegyék szebbé a mindennapok világát. De a polgár is joggal várja el a hazától, hogy megvédje gyermekeit. Hogy ne engedje kiszolgáltatni, - hogy ne engedje marhavagonokba elszállíttatni koncentrációs táborokba, a különböző megsemmisítő helyekre. A haza egyik legnagyobb joga és kötelessége hogy az Isten képmására teremtett embert emberi méltóságában védje meg. Megakadályozva, hogy állampolgárai diszkriminálttá váljanak, s törvénybe iktassanak ellene mindenkor numerus claususokat, vagy numerus nullusokat, mert ennek következménye nem lesz más, mint az a kimondásakor is fájdalmas fogalom, amelyet németül úgy mondanak: *Endlösung, a végső megoldás...*

Járva a pápai zsinagógában, szinte magamon éreztem az egykoron ott imádkozók tekintetét,

s a tekintetek üzenetét, fohászat és kérését; mindig emeljétek fel hangotokat, s ha kell, teli torokból is kiáltstok: mi is emberek voltunk, itt éltünk, s lassan már emlékünk is elfelejtődött.

Jártam a zsinagógában, s a *hurbán bét hámidás* asszociációját keltő falak között, a málló falfelülteken betűfoszlányokat kerestem, s találtam meg. Élve a modern kor technikai csodájával, néhány digitális fényképet készítettem. A computer technika segítségével a háttérből jobban kirajzolódtak az egykori ó-arany betűkkel írt szentírási mondattöredékek. Három szentírási szövegnek üzenetét tolmácsolom most.

1. Az első, amit megtaláltam:

עדות יהוה נאמרה

A Zsoltárok XIX. fejezetéből vett citátumok ezek, amelynek nemes veretű magyar fordítását, a teljes szövegösszefüggéssel, Telekes Béla szavaival tolmácsolom nektek:

**Törvényed szent tökéletesség
Lelkünkbe életet lehel,
S bölcs holnap, aki ma gyerek még
Igazságod Istenem nem veszhet el.**

2. A következő faltöredéken a XIX. zsoltár 9. versének töredékét véltem felfedezni. Az arany karakter betűk itt-ott még ma is látszanak:

מצנת יהנה ברה

**Te adsz - ha parancsod betöltve -
A szívbe kéjt, a szembe fényt,
Téged fél minden mindörökre
S áld igaz ítélőjeként.**

S az előbbi idézet központi gondolata, amiért e klasszikus idézet a falra festetett: te URAM, te adsz fényt az ember szemébe.

3. A harmadik idézet volt legkevésbé olvasható. E mondattöredéket a Frigyszekrény feletti téglány alakú térbe, a két kőtábla vésett szövege alá festette a korabeli művész. Így:

וְנִצְנְתִּי לְךָ, שָׁם, וְדַבַּרְתִּי אִתְּךָ מֵעַל הַכַּפְפֹּתָה מִבֵּין שְׁנֵי הַכִּתְּרִים

"És alkalmat teremtek néked találkozni vélem, és mindig szólok hozzád itt a Födél (Frigyszekrény) árnyékában". (Smot 22.12)

Végigjárva a zsinagóga minden zugát, a déli peremen található -- úgynevezett - Chebra Kadisha kő feliratán kívül, az előbb említett három idézetet találtam csupán. Három idézetet, amely a letűnt múltat idézi, amely az egykoron megfogalmazott ideálokról regél, amely kifejezte az alkotók, az építők, az építtetők szándékát, s amelyekben hitbéli rendszerünk sarkkövei is benne foglaltatnak. Hadd idézzek újból a citátumokból egy-egy emlékeztető gondolatot:

1. Igazságod Örökkévaló nem vész el soha...
2. Te adsz Uram fényt az emberek szemébe...
3. Újból találkozni fogok Veletek...

Kijöttem a zsinagógából, elköszöntem tőle. Búcsút intettem a XIX. század első fele építészete egyik remekművének, megpróbálva lezárni a lezárhatatlant, mintegy átérezve az egyik kapu oromzata fölötti reliefen levő idézet mondattöredékét, amely így hangzik: "Ez az a kapu, amelybe csak az igazak léphetnek be a legszentebb helyre."

Szabadjon idéznem a magyar irodalomtörténet élő klasszikusának Szabó Magdának szavait, aki így mesélte el nekem:

"Ha hazamegyek Debrecenbe, köszönök mindig ékes szép magyar szóval a debreceni

nagytemplom két tornyának. A jobboldalinak azt mondom: csókolom Apuka. A baloldali tornyot pedig így köszöntöm: csókolom Anyuka."

Én nem vagyok református, hanem egyszerű de öntudatos zsidó. S mindig, amikor a pápai romtemplom, a híveitől megfosztott zsinagóga előtt állok, úgy köszönök neki talán annak a négyezer elhurcolt zsidónak a nevében is, akiket meggyilkoltak, úgy köszönök neki tehát, ahogy szülővárosomban Szabolcs-Szatmár megyében köszöntötték egymást azok, akiket összekötött a szeretet. S azt mondom: *solajm áléchem*, legyen áldott béke rajtad, te csodálatos kőhalom és legyen örök békessége azoknak, akik egykoron ezen fohással megszentelt falak között fordultak a Mennyei Urához.

Legyen végre békessége azoknak, akiket megölt a gyűlölet, és szülessen meg szívünkben a remény, hogy a holnap talán szebb lesz, mint amilyen a tegnap volt. Hogy eljön majd az az idő, amikor ember nem lesz embernek farkasa, amikor ember nem emel embertársa ellen fegyvert és a népek többé már nem ismernek háborút.

S az ember megadja a tiszteletet az élőknek, s megadja a tiszteletet a holtaknak, s tiszteletet a sírköveknek, amelyeket megszentelténeket, megalázni a Soá bűneire emlékeztet.

S mi hittel, alázattal s megrendültséggel a szívünkben gondolunk mártírjainkra, védtelenül megalázott szeretteinkre az egykori zsidó közösségekre, zsinagógákra és természetesen a sírkövekre is.

S mi emberek, kiknek megadatik, hogy újra, és újra megerősödjünk Isten iránti szeretetünkben, lehajtott fővel megrendült lélekkel a meghurcolt közösségek, az elmállott zsinagógák és a meggyalázott sírkövek árnyékában is azt mondjuk:

"Jiszgádál ..."